

نقش گردشگری مسئولانه در پایداری مقصد گردشگری در هتل‌ها و آژانس‌های مسافرتی

نسیم حسین‌زاده نصرتی^۱، دکتر کریم اسکندری^۲، حسین نازکتابار^۳

DOI:10.22034/jtd.2021.270914.2256

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۳۰

چکیده

یکی از عواملی که به‌تازگی در پایداری مقاصد گردشگری بررسی شده گردشگری مسئولانه است. هدف اصلی مقاله حاضر، بررسی نقش گردشگری مسئولانه در پایداری مقصد گردشگری است. جامعه آماری پژوهش حاضر را مدیران و مشتریان هتل‌ها و آژانس‌های مسافرتی کلان‌شهر تبریز تشکیل دادند که تعداد مدیران ۱۵۰ نفر بود و تعداد مشتریان با توجه به نامحدود بودن با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۴ نفر به‌دست آمد. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش اجرا پیمایشی است. ابزار گردآوری اطلاعات در این تحقیق، پرسش‌نامه است. فرضیه‌ها با استفاده از آزمون رگرسیون بررسی شدند و داده‌های گردآوری‌شده با کمک نرم‌افزار لیزرل تحلیل شدند و نتایج حاصل نشان داد که مسئولیت‌پذیری اقتصادی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی، پایداری فرهنگی و پایداری محیطی دارد. همچنین مسئولیت‌پذیری اجتماعی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی، پایداری فرهنگی و پایداری محیطی دارد. همچنین مسئولیت‌پذیری محیطی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی، پایداری فرهنگی و پایداری محیطی دارد.

واژه‌های کلیدی:

گردشگری مسئولانه، پایداری مقصد، گردشگری، هتل‌ها، آژانس‌های مسافرتی

مقدمه

صنعت گردشگری یکی از صنایعی است که شدت رقابت در آن بالاست و سازمان‌ها همواره در تلاش برای یافتن راه‌حل‌ها و مزایایی در راستای موفقیت در این صنعت‌اند. از طرفی، هدف مقاصد گردشگری همواره رسیدن به پایداری بیشتر و بالاتر با استفاده از فناوری‌ها و ابزار جدید است. گردشگری مسئولانه^۱ از سال‌های متمادی توجه صاحب‌نظران حوزه گردشگری را به خود جلب کرده است؛ اما کاربرد و نقش آن در پایداری مقاصد چندان بررسی نشده است. گردشگری مسئولانه می‌تواند عاملی برای رشد و بقای جوامع به‌شمار آید. جوامع محلی نیاز دارند که با کمک این ابزار از مزایای گردشگری بهره‌مند شوند. گردشگری مسئولانه تضمین‌کننده بهره‌مندی تمامی بخش‌های مقصد از مزایای گردشگری است. در واقع

مسئولیت‌پذیری در گردشگری برای تأکید بر اهمیت توزیع عادلانه و متوازن مزایای گردشگری به مردم محلی و ایمن‌سازی محیط زیست به‌کار می‌روند (Connell, ۲۰۰۰). گردشگری مسئولانه با گردشگری پایدار مرتبط است و شامل سه حوزه می‌شود که عبارت‌اند از: ۱. تأثیر گردشگری در محیط؛ ۲. توزیع متوازن مزایای اقتصادی؛ ۳. کاهش تأثیرات منفی اجتماعی و فرهنگی. با توجه به مطالب مذکور و همچنین ماهیت پویای صنعت گردشگری و تحقیقات انجام‌شده، بیانگر وجود خلأ دانشی و نظری در حوزه گردشگری مسئولانه در هتل‌ها و آژانس‌های مسافرتی است که به پایداری مقصد گردشگری منجر خواهد شد. در مقاله حاضر، نقش گردشگری مسئولانه در پایداری مقصد گردشگری در هتل‌ها و آژانس‌های مسافرتی بررسی شده است.

۱. دانشجوی دکتری مطالعات رسانه‌های اجتماعی. دانشگاه علوم اجتماعی آنگارا، آنکارا، ترکیه

۲. استادیار گروه مدیریت دولتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)؛ Skandarik@yahoo.com

۳. کارشناس ارشد مدیریت اجرایی، دانشگاه پیام نور، بابل، ایران

مبانی نظری پژوهش

گردشگری مسئولانه: ادبیات موجود در حوزه گردشگری مسئولانه بیان می‌کند که گردشگری مسئولانه هرچه هست - مفهوم، نظریه یا اقدام - (Leslie, 2012) در بردارنده ذی‌نفعان و اهداف گوناگون است و به گردشگری اجتماعی یا قطبی یا گردشگری محیطی صمیمی‌تر، خلق محیط بهتر برای گردش و تفریح یا زندگی اشاره دارد (RTP, 2002). همچنین ادبیات موجود بر مصرف یا تولید مسئولانه تمرکز دارد (Budeanu, 2005; Stanford, 2008) و روابطی همچون جمعیت گردشگر - میزبان، مسئولیت فردی و اجتماعی و نیز فرض اقتصادی و مدل دولتی درباره پایداری را نشان می‌دهد. مسئولیت‌پذیری در گردشگری به رفتار و عمل مسئولانه اطلاق می‌شود. پژوهش‌های متعددی از این دیدگاه حمایت کرده‌اند (Bramwell et al., 2008; Hall, 2012). در واقع گردشگری مسئولانه یکی از روش‌ها برای مسافرت است که مکانی بهتر برای زندگی و گردش را خلق می‌کند. در واقع به‌منزله دیدگاهی شناخته می‌شود که تمامی تأثیرات مضر گردشگری را کاهش می‌دهد و به رشد فرهنگی، محیطی و اقتصادی مقصد کمک می‌کند (Gao et al., 2017). گردشگری مسئولانه معمولاً مسئولیت‌های اخلاقی گردشگران را از چهار منظر اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی بررسی می‌کند (Lee et al., 2017). به باور ولر (1999)، پژوهشگر حوزه گردشگری، در نظر گرفته می‌شود تا مکانیزم برنامه‌ریزی اخلاقی (Grimwood et al., 2015). اسپنسل و همکاران (2002) بیان کرده‌اند که گردشگری مسئولانه آغازی است برای دستیابی به فرصت‌های مناسب درکسب و کارهای گردشگری از طریق تقویت تجارب مسافرت گردشگران، کیفیت زندگی مردم محلی، مزایای اجتماعی - اقتصادی و حمایت از منابع طبیعی در مقاصد گردشگری (Hanafiah et al., 2016). مفهوم گردشگری مسئولانه در بردارنده تمامی شکل‌های گردشگری است که به محیط فرهنگی، اصالت و ماهیت میزبان احترام می‌گذارد و علایق کل بخش‌ها را در نظر می‌گیرد (Smith 1992; Stanford, 2000). به باور کراالا، گردشگری مسئولانه به‌منزله راهبرد مدیریت گردشگری است که استقبال‌کننده برنامه‌ریزی، توسعه محصول، مدیریت و بازاریابی به‌منظور دستیابی به تأثیرات مثبت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی است (Mukherjee, 2013).

از نظر دت^۲ (1996) گردشگری مسئولانه توانمندساختن جوامع محلی برای لذت‌بردن از کیفیت بهتر زندگی از طریق افزایش مزایای اجتماعی - اقتصادی و مدیریت بهبود یافته منابع طبیعی است. لس‌لی (2012) گردشگری مسئولانه را به‌منزله «یک ویژگی رفتاری مبتنی بر اصول پایه‌ای احترام به دیگران و محیطشان» تعریف می‌کند. همچنین بیان می‌کند که گردشگری مسئولانه عمل مسئولانه را در نظر می‌گیرد (آنچه برای خود می‌پسندی، برای دیگران نیز پسند). متیو و سربجش^۳ (2017) گردشگری مسئولانه را ارزیابی جوامع محلی درگیر در مقاصد گردشگری تعریف کرده‌اند؛ این‌که این جوامع تا چه حد در برنامه‌های گردشگری مشارکت دارند. هریسون و هازبندز^۴ (1996) یکی از اولین تعاریف را برای گردشگری مسئولانه به شرح زیر ارائه کرده‌اند: «روش برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری و توسعه گردشگری به‌منظور تضمین منافع که به‌صورت بهینه بین جمعیت، دولت، گردشگران و سرمایه‌گذاران متأثر، توضیح شده است». اسپنسل (2008) بیان می‌کند که هدف فعالیت‌های گردشگری مسئولانه تمرکز بر کاهش تأثیرات منفی بخش انبوه گردشگری در محیط است. همچنین وی اضافه می‌کند که گردشگری مسئولانه در پی توضیح مسئله گرم‌شدن زمین، نابرابری اجتماعی و کاهش منابع طبیعی است. کارونا^۵ و همکارانش (2014) بیان کردند که گردشگری مسئولانه معمولاً به‌منزله مجموعه گسترده‌ای از تعاملات گردشگری ادراک می‌شود که جوامع محلی را درگیر می‌کند و به آن صورت می‌رساند و نیز تأثیرات منفی محیطی و اجتماعی را کاهش می‌دهد. همچنین بیان می‌کنند که تحقیقات درباره گردشگری مسئولانه به پذیرش روش‌های مختلف از بالا به پایین تمایل دارد؛ «یعنی صدای مشتری»^۶. میهالیک (2016) بیان می‌دارد که رفتار گردشگری مسئولانه مبتنی بر مفهوم گردشگری پایدار است (Bob, 2016).

گودوین، یکی از صاحب‌نظران جنبش گردشگری مسئولانه، ادعا می‌کند که دیدگاه گردشگری مسئولانه تمرکز خود را بر الزام به مسئولیت‌پذیری، اقدام مسئولانه و مسئول بودن مصرف‌کنندگان، تأمین‌کنندگان و دولت می‌داند. گردشگری مسئولانه تأثیر جریان‌های

2. Deat

3. Matthew & Sreejesh

4. Harrison & Husbands

5. Caruana

۶. صدای مشتری در اینجا منظور تجارب گردشگرانی است که قبلاً به مقصد خاصی سفر کرده‌اند.

1. Spenceley

خدمات گردشگری است که به‌منزله یک اسم و نام (برند مقصد) در شکل‌گیری تجربیات متفاوت برای بازدیدکنندگان، پیشینه فرهنگی، هدف از بازدید و تجربیات گذشته آن‌ها شکل می‌گیرد (زارعی و همکاران، ۱۳۹۱ به نقل از Destadli & Jacobsen, 2010; Zabkar et al., 2010). (کشورها، نواحی، شهرها و سایر مناطقی که گردشگران را جذب می‌کنند، محل اصلی فعالیت گردشگران هستند و بیشتر وقت و هزینه گردشگران در این نواحی صرف می‌شود، اصلی‌ترین محل تمرکز جاذبه‌ها، اقامت‌ها و سایر تسهیلات و خدمات گردشگری هستند و تأثیرات مهم گردشگری (اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی) در آنجا رخ می‌دهند (نادعلی‌پور و همکاران، ۱۳۹۰).

گردشگری پایدار برپایه آگاهی از پایداری و اخلاقیات است که کلیه ذی‌نفعان در طرف (عرضه و تقاضا) از آن حمایت محیطی و اطلاعاتی می‌کنند. گردشگری پایدار باید به رضایت بالای گردشگران و تأمین نیازهای بازار منجر شود (Mihalic, 2013). دستیابی به انواع مختلفی از بازدیدکنندگان (گردشگران) تأثیرات جمعی دسته‌ای از فعالیت‌ها در مقصد مدنظر است (Middleton, 1998). گردشگری پایدار جز با حفظ محیط اجتماعی و فرهنگی طبیعی حاصل نخواهد شد (Fennell, 2015). انواع پایداری که می‌تواند حاصل شود عبارت‌اند از:

۱. **پایداری اقتصادی:** صنعت با رشد سودآوری مواجه است. این حالت شامل توسعه گردشگری با حفظ قابلیت‌ها همگام است.
۲. **پایداری محیطی:** در این حالت، صنعت با حفظ تنوع زیستی و منابع طبیعی سازگار است. باید بر ظرفیت طبیعی و ساخت محیطی برای سازگاری با توریسم تمرکز شود.
۳. **پایداری اجتماعی:** صنعت به افزایش کنترل مردم بر زندگی و هویت محلی خود کمک می‌کند. همچنین جوامع را برای جذب گردشگری بدون تأثیرگذاری معکوس با تخریب فرهنگی محلی حمایت می‌کند (Valli Moosa, 2003).

گردشگری پایدار نیازهای گردشگران حاضر و جوامع میزبان را با محافظت و ارتقای فرصت‌های آیندگان برآورده می‌کند (علی‌پور و همکاران، ۱۳۹۴). گردشگری پایدار از نظر زارعی و همکارانش شامل جنبه است که عبارت‌اند از: ۱. حفاظت از محیط زیست؛ ۲. حفظ منابع و میراث فرهنگی؛ ۳. حرمت و احترام به جوامع (زارعی و همکاران، ۱۳۹۱).

مهم گردشگری را برای تقویت مثبت‌ها و کاهش منفی بیان می‌کند. گردشگری مسئولانه درباره مسئولیت‌پذیری همه به‌منظور پایدارتر ساختن گردشگری است (Goodwin, 2011: 31). گردشگری مسئولانه استراتژی‌ها و سیاست‌های پایداری مناسبی را ارائه می‌کند و رفتار مناسبی (اقدامات پایدار) را با توجه به مفهوم گودوین بروز می‌دهد (Fennell, 2008). با بررسی مبانی نظری گردشگری مسئولانه می‌توان دستورالعمل‌ها و راهنمایی‌های لازم برای این موضوع را در سه دسته جداگانه تقسیم‌بندی کرد (Valli Moosa, 2003):

۱- راهنما (دستورالعمل) های اقتصادی:

قبل از توسعه گردشگری در مقصد، تأثیرات اقتصادی آن سنجیده شود. فواید اقتصادی محلی از طریق افزایش ارتباطات و کاهش محدودیت‌ها انجام شود. به جوامع مربوطه اطمینان دهید که از منافع گردشگری سهم خواهند داشت. از بازاریابی محلی و توسعه محصول کمک بگیرید. کسب‌وکار متوازن را توسعه ببخشید و قیمت عادلانه داشته باشید.

۲- راهنما (دستورالعمل) های اجتماعی:

جوامع محلی را در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری دخالت دهید. تأثیرات محلی فعالیت‌های گردشگری را ارزیابی کنید. به تنوع فرهنگی و اجتماعی احترام بگذارید. در قبال میزبان احساس مسئولیت کنید.

۳- راهنما (دستورالعمل) های محیطی:

زمانی که در حال توسعه گردشگری هستید، تأثیرات محیطی را کاهش دهید. از منابع طبیعی به‌طور پایدار استفاده کنید. تنوع زیستی را حفظ کنید.

پایداری مقصد گردشگری: گردشگری مسئولانه با گردشگری پایدار مرتبط است و با دو حوزه گسترده ۱. تأثیر گردشگری در محیط و ۲. توزیع متوازن مزایای اقتصادی بین تمامی بخش‌های یک مقصد گردشگری و کاهش تأثیرات اجتماعی - فرهنگی منفی رابطه دارد (Valli Moosa, 2003).

مقصد گردشگری مجموعه‌ای از محصولات و

مبانی تجربی پژوهش

گردشگری و جوانب آن، تحقیقاتی انجام شده که درخصوص گردشگری مسئولانه و پایداری خلاصه آن در جدول ۱ مشاهده می‌شود:

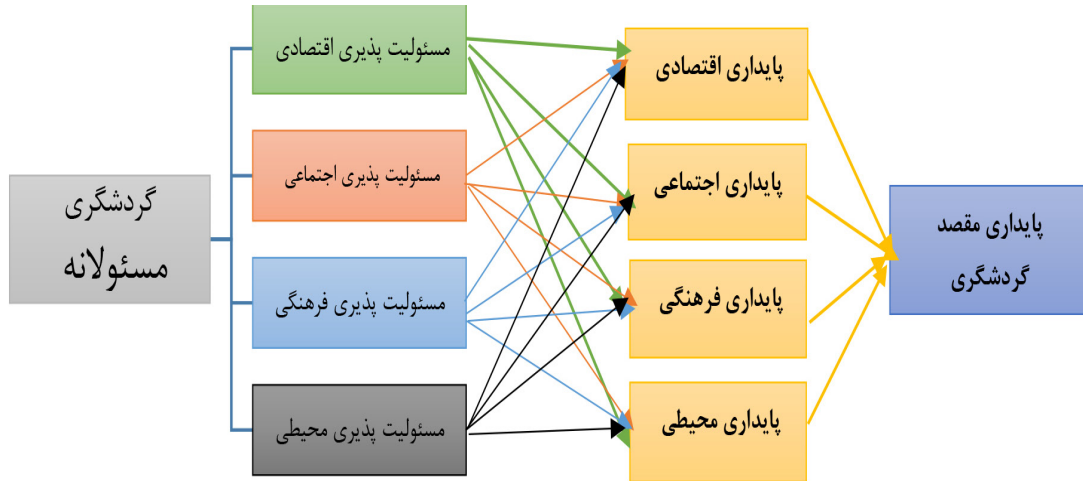
جدول ۱: پیشینه تحقیقات انجام شده مرتبط با موضوع

ردیف	نویسنده و سال	عنوان	نتایج
۱	رانجیت ^۱ (2021)	بررسی گردشگری مسئولانه در حکم اقدامی برای اکوتوریسم پایدار	جامعه محلی، گردشگر یا نهادهای مربوطه همگی موظف به فعالیت کردن به منزله شریک مسئول در راستای حفظ اکوتوریسم بوده و همگی باید واقف به وظایف خود در راستای توسعه پایدار باشند.
۲	کوربان ^۲ (2020)	بررسی تأثیر گردشگری مسئولانه در توسعه پایدار مقاصد گردشگری	نتایج پژوهش آنان بیان کرد که حمایت مردم محلی و سازمان‌های مردم‌نهاد عامل موفقیت بزرگی برای گردشگری مسئولانه است. ابعاد مهم گردشگری مسئولانه، که با توسعه پایدار کمک می‌کنند، عبارتند از: ابعاد اقتصادی، اجتماعی و محیطی.
۳	گانتایت ^۳ و همکاران (2019)	بررسی توسعه مقاصد پایدار از طریق محرک‌های مسئولانه گردشگری	نتایج نشان داد که طرح گردشگری مبتنی بر رهنمودهای گردشگری مسئولانه سهم شایان توجهی در دستیابی به رونق اقتصادی، برابری اجتماعی و کیفیت زیست محیطی دارد.
۴	جورج و همکاران (2019)	بررسی نقش گردشگری مسئولانه در پایداری محیطی	نتایج بیان کرد که با تلفیق گردشگری سبز با گردشگری پایدار می‌توان شکاف‌های توسعه پایدار را پر کرد.
۵	سو ^۴ و همکاران (2018)	مسئولیت‌پذیری اجتماعی مقصد چه تأثیری را در رفتار مسئولیت‌پذیرانه محیطی می‌تواند داشته باشد.	ارائه مدلی یکپارچه برای نشان‌دادن تأثیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی در مسئولیت‌پذیری محیطی.
۶	متیو و سرچش (2017)	بررسی تأثیر گردشگری مسئولانه در پایداری مقصد و کیفیت زندگی در مقاصد گردشگری	از دیدگاه ساکنان، گردشگری مسئولانه نقشی حیاتی را در شکل‌گیری پایداری مقاصد ایفا می‌کند که آن هم به نوبه خود کیفیت زندگی در آن مناطق را تحت تأثیر قرار می‌دهد.
۷	گودوین (2016)	گردشگری مسئولانه: به‌کارگیری گردشگری برای توسعه پایدار	ارائه تجارب به‌منظور حرکت در راستای گردشگری مسئولانه. موارد لازم برای مسئولیت‌پذیرکردن گردشگران و میزبانان. کمک به توسعه هرچه بیشتر گردشگری. کمک به مسئولیت‌پذیری در گردشگری
۸	ستیانینگ‌سی و همکاران (2015)	ارائه مدلی از عوامل تأثیرگذار گردشگری سبز زیست‌محیطی در پایداری مقصد	مدل سیاست‌گذاری ارائه شده می‌تواند در حکم راهنمای توسعه گردشگری در اندونزی استفاده شود.
۹	میهایلیک (2014)	بررسی چگونگی تأثیر گردشگری مسئولانه در پایداری	بررسی چشم‌اندازهای تئوریک از منظر اقتصاد سیاسی و رفتاری به‌منظور دستیابی به مدل یکپارچه پایداری - مسئولیت‌پذیری که شامل سه مرحله آگاهی، دستورالعمل و اقدام بود
۱۰	گودوین (2011)	بررسی ارتباط بین گردشگری مسئولانه و پایدارترکردن مقاصد گردشگری	گردشگری مسئولانه پایداری را در پی دارد
۱۱	اسپنسل و همکاران (2002)	بررسی دستیابی به مزایای گوناگون مرتبط با آغاز گردشگری مسئولانه	۶۶ درصد از ارائه‌کنندگان تورهای گردشگری ادعا می‌کنند که آغاز یک گردشگری مسئولانه به‌صورت مثبتی جوامع محلی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.
۱۲	رخش ماه و همکاران (۱۳۹۶)	بررسی نقش مدیریت شهری در توسعه پایدار گردشگری	مؤلفه‌های مدیریت شهری از عوامل تأثیرگذار در شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری هستند
۱۳	حسین‌زاده (۱۳۹۴)	بررسی ارتباط بین گردشگری سبز (مسئولانه) با گردشگری پایدار	نشان‌دادن تأثیرات مثبت گردشگری سبز در محیط زیست و توسعه پایدار گردشگری
۱۴	علی‌پور و همکاران (۱۳۹۴)	بررسی مدیریت پایدار گردشگری در شهر بجنورد	به علت ضعف‌های مدیریت شهری، فقدان یکپارچگی مدیریت در بهره‌برداری پایدار از جاذبه‌ها، کمبود امکانات، فقدان دسترسی و اطلاع‌رسانی، فقدان همکاری و هماهنگی نهادهای گوناگون شهری در تأمین بهداشت و نظافت شهر، بخش گردشگری از توسعه پایدار فاصله گرفته است.
۱۵	شهبان (۱۳۹۰)	بررسی نقش و تأثیرات گردشگری شهری در توسعه پایدار شهری	گردشگری شهری در عین حال که تأثیرات مثبت اقتصادی انکارناپذیری در جامعه دارد، در کنار خود آثار متنوع اقتصادی، اجتماعی و محیطی را نیز شامل می‌شود.
۱۶	پورجهان (۱۳۹۰)	بررسی نقش سازمان‌های مدیریت مقصد در توسعه پایدار گردشگری	هدایت و برنامه‌ریزی، مدیریت و هماهنگی ذی‌نفعان از جمله وظایفی است که اجرای درست آن می‌تواند به دستیابی به اهداف توسعه پایدار گردشگری کمک کند.

1. Ranjith
2. Kurian
3. Gantait
4. Su

متغیرهای هر یک از دو مؤلفه گردشگری مسئولانه و پایداری مقصد مدل پژوهش به شرح زیر تدوین شد. پس از بررسی و مطالعه مقالات گوناگون و بررسی

مدل مفهومی پژوهش

شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش

۱۱. مسئولیت پذیری فرهنگی در پایداری فرهنگی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۱۲. مسئولیت پذیری فرهنگی در پایداری محیطی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۱۳. مسئولیت پذیری محیطی در پایداری اقتصادی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۱۴. مسئولیت پذیری محیطی در پایداری اجتماعی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۱۵. مسئولیت پذیری محیطی در پایداری فرهنگی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۱۶. مسئولیت پذیری محیطی در پایداری محیطی مقصد گردشگری تأثیر دارد.

روش‌شناسی پژوهش

جامعه آماری پژوهش حاضر را مدیران و مشتریان هتل‌ها و آژانس‌های مسافرتی تبریز تشکیل دادند که تعداد مدیران ۱۵۰ نفر بود و تعداد مشتریان، با توجه به نامحدود بودن، با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۴ نفر به دست آمد. پژوهش حاضر، از نظر هدف کاربردی و از نظر روش اجرا پیمایشی است. داده‌ها با استفاده از پرسش‌نامه استاندارد تغییر یافته مبتنی بر پژوهش گردآوری شدند. روایی آن را اساتید و خبرگان صنعت بررسی کردند و پایایی آن با استفاده از آزمون آلفای کرونباخ ۰/۹ به دست آمد. فرضیه‌ها با استفاده از آزمون رگرسیون بررسی شدند و داده‌های گردآوری شده با

فرضیه‌های پژوهش فرضیه اصلی پژوهش

گردشگری مسئولانه در پایداری مقصد گردشگری تأثیر دارد.

فرضیه‌های فرعی پژوهش

۱. مسئولیت پذیری اقتصادی در پایداری اقتصادی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۲. مسئولیت پذیری اقتصادی در پایداری اجتماعی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۳. مسئولیت پذیری اقتصادی در پایداری فرهنگی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۴. مسئولیت پذیری اقتصادی در پایداری محیطی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۵. مسئولیت پذیری اجتماعی در پایداری اقتصادی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۶. مسئولیت پذیری اجتماعی در پایداری اجتماعی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۷. مسئولیت پذیری اجتماعی در پایداری فرهنگی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۸. مسئولیت پذیری اجتماعی در پایداری محیطی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۹. مسئولیت پذیری فرهنگی در پایداری اقتصادی مقصد گردشگری تأثیر دارد.
۱۰. مسئولیت پذیری فرهنگی در پایداری اجتماعی مقصد گردشگری تأثیر دارد.

نرم‌افزار لیزرل تحلیل شدند. در این پژوهش، به‌منظور واپسسته از دو پرسش‌نامه زیر استفاده شد که هر دو گردآوری داده‌ها و بررسی تأثیر متغیرهای مستقل در براساس طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت طراحی شدند.

جدول ۲: پرسش‌نامه گردشگری مسئولانه

فرصت‌های شغلی زیادی در منطقه ایجاد شده است.	۱	مسئولیت‌پذیری اقتصادی
توسعه مهارتی در منطقه روند روبه‌رشدی داشته است.	۲	
نهادهای محلی از برنامه‌های گردشگری به‌خوبی حمایت کرده‌اند.	۳	
گردشگران محصولات محلی زیادی را خریداری می‌کنند.	۴	
جامعه محلی (عموم مردم)، مشارکت زیادی در برنامه‌های گردشگری داشته‌اند.	۵	مسئولیت‌پذیری اجتماعی
اطلاع‌رسانی عمومی درخصوص فرصت‌های گردشگری به‌خوبی صورت گرفته است.	۶	
حمایت خوبی از نهادهای محلی برای مشارکت در طرح‌های گردشگری انجام شده است.	۷	
فرصت‌های رشد زیادی در نتیجه گردشگری در منطقه ایجاد شده است.	۸	
عادات و رسوم و فرهنگ منطقه به‌خوبی ترویج یافته است.	۹	مسئولیت‌پذیری فرهنگی
فرهنگ مردم منطقه کاملاً در تدوین برنامه‌های گردشگری در نظر گرفته شده است.	۱۰	
برنامه‌های گردشگری با توجه به میراث محلی مردم منطقه تدوین شده‌اند.	۱۱	
از خانه‌های گردشگری به‌خوبی حفاظت شده است.	۱۲	
حفاظت‌های محیطی از منطقه بخوبی انجام گرفته است.	۱۳	مسئولیت‌پذیری محیطی
ضایعات محیطی در منطقه به‌خوبی مدیریت شده‌اند.	۱۴	
حمایت‌های محیطی انجام‌شده از برنامه‌های گردشگری مناسب بوده است.	۱۵	
به مسائل اجتماعی منطقه به‌خوبی توجه شده است.	۱۶	

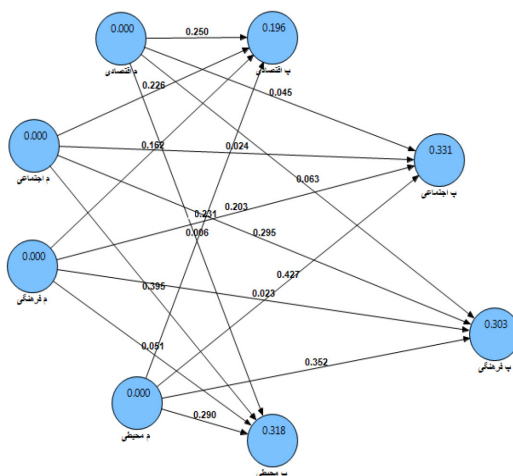
جدول ۳: پرسش‌نامه پایداری مقصد

استانداردهای زندگی مردم منطقه به نسبت گذشته رشد چشمگیری داشته است.	۱	پایداری اقتصادی
اقتصاد گردشگری منطقه به شکلی یکپارچه درآمده است.	۲	
نهادهای محلی در منطقه رشد چشمگیری داشته‌اند.	۳	
صنعت گردشگری، مشاغل و منافع جدیدی برای مردم منطقه ایجاد کرده است.	۴	
برنامه‌های گردشگری باعث توانمندسازی مردم منطقه شده‌اند.	۵	پایداری اجتماعی
در نتیجه گردشگری در منطقه مزایای بسیاری برای مردم منطقه ایجاد شده است.	۶	
برنامه‌های محلی متنوعی برای سرگرم کردن گردشگران ارائه شده‌اند.	۷	
برنامه‌های گردشگری منطقه، باعث توسعه زیرساخت‌های منطقه شده است.	۸	
شرایط و کیفیت زندگی مردم محلی رشد و تغییر چشمگیری یافته است.	۹	پایداری فرهنگی
از لحاظ جذب گردشگری، چشم‌اندازهای جدید و تازه‌ای برای مردم منطقه ایجاد شده است.	۱۰	
از میراث محلی مردم منطقه به خوبی حفاظت شده است.	۱۱	
چشم‌اندازهای ایجاد شده در زمینه گردشگری از کیفیت بالایی برخوردار بوده‌اند.	۱۲	
به مسائل زیست‌محیطی منطقه توجه زیادی شده است.	۱۳	پایداری محیطی
آلودگی آب‌وهوای منطقه به نسبت گذشته تاحدودی کاهش یافته است.	۱۴	
برنامه‌های گردشگری تأثیرات توسعه تجاری بسزایی برای منطقه داشته‌اند.	۱۵	

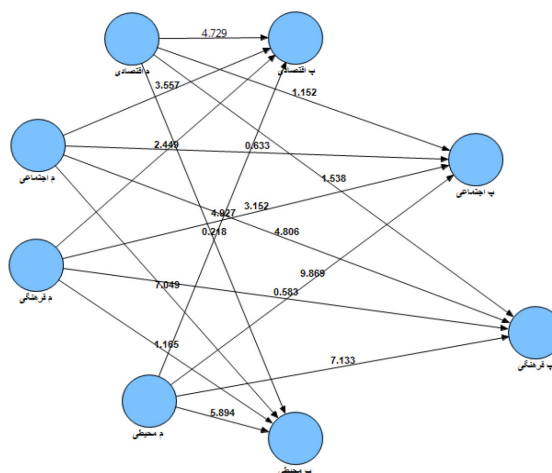
یافته‌های پژوهش

از وجود یا فقدان رابطه علی میان متغیرهای تحقیق و بررسی تناسب داده‌های مشاهده‌شده با مدل مفهومی پژوهش، مدل پژوهش با استفاده از مدل معادلات ساختاری نیز آزمون شد. نتایج آزمون مدل در شکل‌های ۲ و ۳ مشاهده می‌شود.

برای بررسی مدل پژوهش، نخست از تحلیل عاملی تأییدی به منظور سنجش روابط متغیرهای پنهان با گویه‌های سنجش آن‌ها استفاده شده است. پس از تعیین مدل‌های اندازه‌گیری، به منظور ارزیابی مدل مفهومی تحقیق و همچنین اطمینان یافتن

شکل ۲: اندازه‌گیری مدل کلی و نتایج فرضیه‌ها در حالت استاندارد

شکل ۳: اندازه‌گیری مدل کلی و نتایج فرضیه‌ها در حالت معنی‌دار

برای تعیین پایایی پژوهش از آلفای کرونباخ استفاده شد که نتایج آن در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲: ضرایب آلفای کرونباخ

متغیرها	آلفای کرونباخ
مسئولیت‌پذیری اقتصادی	۰/۹۹۲۹۶۳
مسئولیت‌پذیری اجتماعی	۰/۹۹۷۷۰۰
مسئولیت‌پذیری فرهنگی	۰/۹۹۸۱۳۰
مسئولیت‌پذیری محیطی	۰/۹۹۹۱۰۷
پایداری اقتصادی	۰/۹۹۴۸۶۳
پایداری اجتماعی	۰/۹۸۹۰۶۳
پایداری فرهنگی	۰/۹۸۴۹۳۹
پایداری محیطی	۰/۸۹۴۴۹۱

برای بررسی رابطه علی بین متغیرهای مستقل و وابسته و تأیید کل مدل از روش تحلیل مسیر استفاده شد که نتایج حاصل از آن به شرح جدول ۳ است:

جدول ۳: نتایج فرضیه‌ها

نتیجه	معناداری	استاندارد	فرضیه‌ها
تأیید	۴/۷۲	۰/۲۵	مسئولیت‌پذیری اقتصادی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اقتصادی دارد.
رد	۱/۱۵	۰/۰۴	مسئولیت‌پذیری اقتصادی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اجتماعی دارد.
رد	۱/۵۳	۰/۰۶	مسئولیت‌پذیری اقتصادی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری فرهنگی دارد.
رد	۰/۲۱	۰/۰۰	مسئولیت‌پذیری اقتصادی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری محیطی دارد.
تأیید	۳/۵۵	۰/۲۲	مسئولیت‌پذیری اجتماعی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اقتصادی دارد.
تأیید	۲/۴۴	۰/۱۶	مسئولیت‌پذیری اجتماعی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اجتماعی دارد.
تأیید	۴/۸۰	۰/۲۹	مسئولیت‌پذیری اجتماعی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری فرهنگی دارد.
تأیید	۷/۰۴	۰/۳۹	مسئولیت‌پذیری اجتماعی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری محیطی دارد.
تأیید	۲/۴۴	۰/۱۶	مسئولیت‌پذیری فرهنگی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اقتصادی دارد.
تأیید	۳/۱۵	۰/۲۰	مسئولیت‌پذیری فرهنگی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اجتماعی دارد.
رد	۰/۵۸	۰/۰۲	مسئولیت‌پذیری فرهنگی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری فرهنگی دارد.
رد	۱/۱۶	۰/۰۵	مسئولیت‌پذیری فرهنگی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری محیطی دارد.
تأیید	۴/۰۲	۰/۲۳	مسئولیت‌پذیری محیطی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اقتصادی دارد.
تأیید	۹/۸۶	۰/۴۲	مسئولیت‌پذیری محیطی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اجتماعی دارد.
تأیید	۷/۱۳	۰/۳۵	مسئولیت‌پذیری محیطی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری فرهنگی دارد.
تأیید	۵/۸۹	۰/۲۲	مسئولیت‌پذیری محیطی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری محیطی دارد.

۳. در فرضیه سوم، ادعا شده بود که مسئولیت‌پذیری اقتصادی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری فرهنگی دارد که تجزیه و تحلیل آماری بین این دو نشان می‌دهد با توجه به جدول ۳، عدد معنی‌داری مسیر بین دو متغیر کوچک‌تر از ۱/۹۶ است؛ از این رو این فرضیه رد شد.

۴. در فرضیه چهارم، ادعا شده بود که مسئولیت‌پذیری اقتصادی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری محیطی دارد که تجزیه و تحلیل آماری بین این دو نشان می‌دهد با توجه به جدول ۳، عدد معنی‌داری مسیر بین دو متغیر کوچک‌تر از ۱/۹۶ است؛ از این رو این فرضیه رد شده است.

۵. در فرضیه پنجم، ادعا شده بود که مسئولیت‌پذیری اجتماعی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اقتصادی

(۱) در فرضیه اول ادعا شده بود که مسئولیت‌پذیری اقتصادی تأثیر مثبت و معنی‌داری در پایداری اقتصادی دارد. مطابق با جدول ۳، تجزیه و تحلیل آماری بین این دو نشان می‌دهد که عدد معنی‌داری مسیر بین دو متغیر بزرگ‌تر از ۱/۹۶ است؛ از این رو این فرضیه تأیید می‌شود. از طرفی عدد معنی‌داری به دست آمده مثبت است؛ بنابراین این اثر مستقیم است.

۲. در فرضیه دوم، ادعا شده بود که مسئولیت‌پذیری اقتصادی تأثیر مثبت و معنی‌داری بر پایداری اجتماعی دارد که تجزیه و تحلیل آماری بین این دو نشان می‌دهد با توجه به جدول ۳ عدد معنی‌داری مسیر بین دو متغیر کوچک‌تر از ۱/۹۶ است؛ از این رو این فرضیه رد شده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

صنعت گردشگری یکی از مباحث و مقوله‌هایی است که امروزه به رشد و رفاه هرچه بیشتر کشورها کمک شایانی کرده است. کشورهایی که توانایی مدیریت صحیح ورودی‌ها و خروجی‌های این مقوله را داشته باشند، به راحتی می‌توانند با ایجاد زمینه‌های اشتغال، هرچه بیشتر به رشد و رفاه خود کمک کنند. در واقع کشورهایی که در زمینه گردشگری حرفی برای گفتن دارند به نوعی می‌خواهند به پایداری در گردشگری برسند و آن را به منزله مزیت رقابتی خود در آورند. یکی از مباحثی که امروزه در بحث گردشگری بیشتر مدنظر قرار می‌گیرد، مسئولانه کردن گردشگری است. از این رو توجه به مسئولیت پذیر شدن گردشگران و مسئولیت پذیر کردن آنان می‌تواند جزو مؤلفه‌هایی باشد که می‌تواند به بهبود گردشگری کشورها کمک کند؛ بنابراین در این پژوهش به بررسی تأثیر گردشگری مسئولانه در پایداری گردشگری مقصد پرداخته شده است. در این پژوهش، تأثیر چهار مؤلفه گردشگری مسئولانه، یعنی مسئولیت پذیری اقتصادی، مسئولیت پذیری اجتماعی، مسئولیت پذیری فرهنگی و مسئولیت پذیری اقتصادی را در مؤلفه‌های پایداری مقصد، یعنی پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی، پایداری فرهنگی و پایداری محیطی بررسی و نتایج زیر حاصل شد:

- مسئولیت پذیری اقتصادی در پایداری اقتصادی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. همان‌طور که می‌هالیک (2014) نیز بررسی کرد، چشم‌اندازهای اقتصادی گردشگری مسئولانه از نظر اقتصادی، سیاسی و رفتاری در پایداری مقصد تأثیر بسزایی دارد.

- مسئولیت پذیری اقتصادی در پایداری اجتماعی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. اسپنسل و همکاران (2002) به این نتیجه رسیدند که آغاز گردشگری مسئولانه در جوامع محلی مقاصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد.

- مسئولیت پذیری اقتصادی در پایداری فرهنگی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. می‌هالیک (2014) به این نتیجه رسید که جنبه‌های رفتاری مسئولیت پذیری در پایداری مقصد تأثیر بسزایی دارد.

- مسئولیت پذیری اقتصادی در پایداری محیطی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. همان‌طور که متیو و سریش (2017) نیز بررسی کردند، از دیدگاه ساکنان، گردشگری مسئولانه نقش حیاتی را در شکل‌گیری پایداری مقصد ایفا می‌کند که آن هم به نوبه خود کیفیت زندگی مردم منطقه را تحت تأثیر

قرار می‌دهد. همچنین سیتاسینگ سی و همکاران (2015) با بررسی عوامل تأثیرگذار در گردشگری سبز زیست محیطی در پایداری مقصد به این نتیجه رسیدند که گردشگری پایدار می‌تواند به منزله راهنما برای توسعه به کار رود.

- مسئولیت پذیری اجتماعی در پایداری اقتصادی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. همان‌طور که می‌هالیک نیز اشاره کرده است، مسئولیت پذیری اجتماعی باعث به دست آوردن آگاهی در زمینه گردشگری برای جوامع محلی می‌شود و در نتیجه به اجرای بهتر زیرساخت‌های لازم برای جذب گردشگران کمک کرده و گردشگری را در منطقه مدنظر پایداری می‌کند.

- مسئولیت پذیری اجتماعی در پایداری اجتماعی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. با توجه به پژوهش‌های اسپنسل و همکاران (2002) و نیز پژوهش‌های انجام شده در این حوزه، مشخص شد که در نظر گرفتن فرهنگ محلی و مشارکت دادن افراد محلی در امر پایه‌ریزی زیرساخت‌های گردشگری می‌تواند باعث رشد هرچه بیشتر فرهنگ منطقه شود و جامعه محلی را با رشد چشمگیری روبه‌رو کند.

- مسئولیت پذیری اجتماعی در پایداری فرهنگی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. ارزش‌گذاری بر جوامع محلی و مشارکت دادن آنان در تصمیم‌گیری‌های اساسی و پایه‌ای می‌تواند باعث رشد فرهنگی منطقه گردشگری مدنظر شود.

- مسئولیت پذیری اجتماعی در پایداری محیطی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. طبق پژوهش می‌هالیک (۲۰۱۴)، مسئولیت پذیری در کلیه جوانب گردشگری می‌تواند باعث به دست آمدن آگاهی در زمینه گردشگری و مقصد گردشگری شود و به رشد هرچه بیشتر منطقه کمک کند.

- مسئولیت پذیری فرهنگی در پایداری اقتصادی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد؛ با توجه به ماهیت مسئولیت پذیری فرهنگی، که نقش آن توجه به فرهنگ غنی منطقه و در نظر گرفتن اماکن دیدنی و صنایع دستی محلی و این چنین مواردی است. پژوهشگرانی مانند اسپنسل و همکاران (2002) و گودوین (2011) نیز به این نتیجه رسیدند که توجه به این مقوله‌ها در تدوین زیرساخت‌های لازم برای گردشگری می‌تواند اوضاع اقتصادی منطقه را بهبود بخشد و در نتیجه باعث رشد اقتصادی کشور شود.

- مسئولیت پذیری فرهنگی در پایداری اجتماعی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. با توجه به

مطالب اشاره شده، مسئولیت‌پذیری فرهنگی در خصوص این مناطق می‌تواند زمینه‌ساز رشد اجتماعی هرچه بیشتر مردم محلی و جوامع محلی باشد.

- مسئولیت‌پذیری فرهنگی در پایداری فرهنگی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. با توجه به مطالعات قبلی انجام‌شده در کل ارتباطات فرهنگی همواره می‌تواند باعث رشد فرهنگی یک منطقه و نیز یک جامعه شود.

- مسئولیت‌پذیری فرهنگی در پایداری محیطی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. با توجه به پژوهش‌های انجام‌شده و نتایج حاصل از تأثیر مسئولیت‌پذیری فرهنگی در پایداری اجتماعی و اقتصادی می‌توان نتیجه گرفت که با رشد جوامع محلی و مقاصد از نظر اجتماعی - اقتصادی نیز رشد منطقه‌ای ایجاد خواهد شد؛ از این‌رو پایداری محیطی نیز ایجاد می‌شود.

- مسئولیت‌پذیری محیطی در پایداری اقتصادی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. همان‌طور که می‌هالیک (2014) و نیز سایر مطالعات مرتبط بررسی کردند، توجه به منطقه گردشگری، تهیه زیرساخت‌های لازم برای آن و در واقع مسئولیت‌پذیری محیطی می‌تواند به‌خودی‌خود باعث جذب گردشگران بیشتر به منطقه شده و در نتیجه رشد و پایداری اقتصادی مقصد را در پی داشته باشد.

- مسئولیت‌پذیری محیطی در پایداری اجتماعی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. با توجه به پژوهش‌های انجام‌شده نتیجه‌گیری می‌شود که دخالت دادن مردم محلی در گردشگری می‌تواند باعث رشد جامعه از نظر اقتصادی و فرهنگی شود.

- مسئولیت‌پذیری محیطی در پایداری فرهنگی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. با توجه به مطالعات انجام‌شده و مطالب ارائه‌شده مشخص شد که در نظر گرفتن شرایط مقصد گردشگری و توجه کافی به توسعه زیرساخت‌ها می‌تواند به کمک به رشد اجتماعی و اقتصادی مردم محلی باعث رشد فرهنگ منطقه شود.

- مسئولیت‌پذیری محیطی در پایداری محیطی مقصد گردشگری تأثیر مثبت و معناداری دارد. با توجه به مطالعات می‌هالیک (2014) و سایر پژوهشگران با در جریان قرار دادن گردشگران در مورد این‌که گردشگری منبع درآمدی برای منطقه به‌شمار می‌رود، آنان سعی خواهند کرد بیشتر به جوامع محلی کمک کنند؛ در نتیجه پایداری محیطی مقصد افزایش خواهد یافت.

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده، پیشنهادها ارائه‌شده بدین‌شرح است: مشارکت دادن جوامع محلی در برنامه‌های گردشگری، اطلاع‌رسانی عمومی درخصوص فرصت‌های گردشگری، ترویج درست و مناسب فرهنگ منطقه، در نظر گرفتن فرهنگ منطقه در تدوین برنامه‌های گردشگری، حفاظت از خانه‌های گردشگری و میراث فرهنگی، انجام حفاظت‌های محیطی درست و حفظ مناسب منطقه، راه‌اندازی مشاغل جدید در حوزه گردشگری، تدوین و تهیه برنامه‌های محلی متنوع برای سرگرم کردن گردشگران، تدوین برنامه‌های گردشگری با توجه به وضعیت اقتصادی و اجتماعی منطقه.

منابع

- پورجهان، ساره (۱۳۹۰). نقش سازمان‌های مدیریت مقصد در توسعه پایدار گردشگری. همایش گردشگری و توسعه پایدار، همدان
- حسن‌زاده، فریبا (۱۳۹۴). گردشگری سبز، محیط زیست و توسعه پایدار. فضای گردشگری. ۴(۱۴)، ۳۹-۴۷.
- رخش ماه، آمنه، رخش ماه، اسماعیل و کسالایی، افسانه (۱۳۹۶). بررسی نقش مدیریت شهری در توسعه پایدار گردشگری (مطالعه موردی: شهر یاسوج). جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری چشم‌انداز زاگرس. ۹(۳)، ۸۹-۶۵.
- زارعی، عظیم، قربانی، فاطمه و پدram‌نیا، مینو (۱۳۹۱). عوامل مؤثر بر واکنش‌های رفتاری بازدیدکنندگان از مقصدهای گردشگری مطالعات مدیریت گردشگری. ۷(۴)، ۱۴۱-۱۶۶.
- شهابیان، پویان (۱۳۹۰). بررسی نقش و اثرات گردشگری شهری در توسعه پایدار شهری. آرمان‌شهر، ۴(۷). ۱۲۱-۱۳۲.
- علیپور، عباس، بایندور نصرالله بگلو، مزگان (۱۳۹۴). مدیریت پایداری گردشگری (مطالعه موردی: شهر بجنورد). راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۱۴(۴)، ص ۱۳۵-۱۱۵.
- نادعلی‌پور، زهرا، فرزین، محمدرضا، ضرغام بروجنی، حمید و ضیایی، محمود (۱۳۹۰). عوامل مؤثر بر مزیت رقابتی مقصدهای گردشگری ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده مدیریت و حسابداری. دانشگاه علامه طباطبایی.

- International Journal of Applied Social Science*, 6(6), 1572-1581.
- George, A., Tresa Min, J., & Delacy, T. (2019). *Impact of Responsible Tourism in Environmental Sustainability issue*. 2019 ttra International conference.
- Goodwin, H. (2011). Taking responsibility for tourism: *Responsible tourism management*. Oxford: Goodfellow Publishers Limited.
- Goodwin, H. (2016). *Responsible Tourism: Using Tourism for Sustainable Development*. Oxford: Goodfellow Publication.
- Grimwood, B., Yudina, O., Muldoon, M., & Ji, Q. (2015). Responsibility in tourism: A discursive analysis. *Annals of Tourism Research*, 50, 22-38.
- Hall, M. (2012). Governance and responsible tourism. In: Leslie, D. (Ed.), *Responsible Tourism. Concepts, Theory and Practice*. CABI, Wallingford, 107-118.
- Hanafiah, M., Azman, I., Jamaluddin, M., & Aminuddin, N. (2016). Responsible tourism practices and quality of Life: Perspective of Langkawi island communities. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 222, 406-413.
- Husbands, W., & Harrison, L. C. (1996). Practicing responsible tourism: Understanding tourism today to prepare for tomorrow. In *Practicing responsible tourism: International case studies in tourism planning, policy, and development* (pp. 1-15). John Wiley & Sons.
- Kurian, A. S. (2020). The impact of Responsible Tourism in sustainable Development of the Destination. *Pramana Research Journal*, 10(3), 49-58.
- Lee, H., Bonn, M., Reid, E., & Kim, W. (2017). Differences in tourist ethical judgment and responsible tourism intention: An ethical
- Budeanu, A. (2005). Impacts and responsibilities for sustainable tourism: A tour operator's perspective. *Journal of Cleaner Production*, 13, 89-97. 10.1016/j.jclepro.2003.12.024.
- Bob, U. (2016). An assessment of responsible tourism behaviour among beach tourists in Durban, South Africa. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 5(3), 1-14.
- Bramwell, B., & Lane, B. (2008). Sustainable tourism: an evolving global approach. *J. Sustain. Tour.*, 1(1), 1-5.
- Caruana, R., Glozer, S., Crane, A., & McCabe, S. (2014). Tourists' accounts of responsible tourism. *Annals of Tourism Research*, 46, 115-129.
- CONNELL, J. (2000). The Role of Tourism in the Socially Responsible University. *Current Issues in Tourism*, 3(1), 1-19.
- Deat, A. (1996). *A white Paper on the Development and Promotion of tourism*. South Africa: Department of Environment and Tourism.
- Destadli, J., & Jacobsen, K. (2011). The long & winding roads: perceived quality of scenic tourism. *Tourism Management*, 32, 780-789.
- Fennell, D. (2015). Responsible Tourism: A Kierkegaardian Interpretation. *Tourism Recreation Research*.
- Fennell, D. (2008). Responsible tourism: A Kierkegaardian interpretation. *Tourism Recreation Research*, 33(1), 3-12.
- Gao, J., Huang, Z., & Zhang, C. (2017). Tourists' perceptions of responsibility: An application of norm-activation theory. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(2), 276-291.
- Gantait, A., & Anjaneya, S. (2019). Suitable Destination Development through Responsible Community Based Tourism Initiatives: Select Case studies from village, Indian Sundarbans.

- Smith, R. A. (1992). Beach resort evolution: Implications for planning. *Annals of Tourism research*, 19(2), 304-322.
- Spenceley, A., Relly, P., Keyser, H., Warneant, P., McKenzie, M., Mataboge, A., ... & Seif, J. (2002). Responsible Tourism Manual for South Africa, Department for Environmental Affairs and Tourism, July 2002. *Responsible Tourism Manual for South Africa*, 2(3).Pp.1-93.
- Spenceley, A. (2008). *Responsible Tourism in Southern Africa*. Publisher: Earthscan
- Stanford, D. (2000). A review of the education of tourists to achieve sustainable tourism. *Lancaster. Lancaster University*.
- Stanford, D. (2008). Exceptional visitors: dimensions of tourist responsibility in the context of New Zealand. *Sustain. Tour*, 16(3), 258-275.
- Su, L., Huang, S., & Pearce, J. (2018). How does destination social responsibility contribute to environmentally responsible behaviour? A destination resident perspective. *Journal of Business Research*, 86, 179-189.
- Valli Moosa, M. (2003). *Responsible Tourism Handbook*. South Africa: Environmental Affairs and Tourism.
- Waller, R. (1999). 'Pastoral poverty in historical perspective', in James Currey (Ed.): *The Poor Are Not Us: Poverty and Pastoralism in Eastern Africa*, James Currey, London-Nairobi
- Zabkar, V., Brencic, M., & Dmitrovic, T. (2010). Modeling perceived quality, visitor satisfaction and behavioral intentions at the destination level. *Tourism Management*, 31, 537-546.
- scenario approach. *Tourism Management*, 60, 298-307.
- Leslie, D. (2012). Responsible tourism. Concepts, theory and practice. *Wallingford: CABI*.
- Mathew, P. V., & Sreejesh, S. (2017). Impact of responsible tourism on destination sustainability and quality of life of community in tourism destinations. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 31, 83-89.
- Middleton, V. (1998). Sustainable tourism - A marketing perspective. *Oxford: Butterworth-Heinemann*.
- Mihalic, T. A. (2013). A green tourism barometer in the time of economic crisis—the concept and case of Slovenia. In *2nd International Scientific Conference Tourism in South East Europe*.
- Mihalic, T. (2014). Sustainable—responsible tourism discourse e Towards 'responsustainable' tourism. *Journal of Cleaner Production*, 1e10.
- Mihalic, T. (2016). Sustainable—responsible tourism discourse - towards 'responsustainable' tourism. *Journal of Cleaner Production*, 111, 461-470.
- Mukherjee., S. (2013). Kerala tourism policy. Government of Kerala: Thiruvananthapuram: Department of Tourism.
- Ranjith, M. (2021). Responsible Tourism. As Best Practices for Sustainable Ecotourism. *International Journal of Tourism and Hotel Business Management*, 3(3), 485-495.
- RTP. (2002). Cape Town Declaration on Responsible Tourism. *Responsible Tourism*.
- Setyaningsih, W., Iswati, T., Yuliani, S., Nuryanti, W., Prayinto, B., & Sarwadi, A. (2015). Low-Impact-Development as an Implementation of the Eo-Green-Tourism Concept to Develop Kampung towards Sustainable City. *Procedia-Social and Behavioral Science*, 179, 109-117.